

ІСТОРИЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ГАРМОНІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анатолій Землянський

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Розглянуто феномен історичної свідомості, схарактеризовано її особливості та обґрунтовано значення як детермінанти гармонізації розвитку студентської молоді в полікультурному суспільстві. Визначено головні суперечності, фактори та джерела розвитку історичної свідомості як специфічного продукту людської діяльності, що визначає просторово-часову орієнтацію людини та суспільства, надаючи можливість сформувати погляд на своє минуле та його зв'язок із теперішнім і майбутнім. Проаналізовано можливості цілеспрямованого впливу на цей процес, зокрема засобами науки, освіти та виховання.

Землянський Анатолій. Историческое сознание как детерминанта гармонизации развития студенческой молодежи в поликультурном обществе

Рассмотрен феномен исторического сознания, охарактеризованы его особенности и обосновано значение как детерминанты гармонизации развития студенческой молодежи в поликультурном обществе. Определены главные противоречия, факторы и источники развития исторического сознания как специфического продукта человеческой деятельности, который определяет пространственно-временную ориентацию человека и общества, предоставляя возможность сформировать взгляд на свое прошлое и его связь с настоящим и будущим. Проанализированы возможности целенаправленного воздействия на этот процесс, в частности, средствами науки, образования и воспитания.

Zemlians'kyi Anatolii. Historical conscience as a harmonization determinant of student youth's development in multicultural society

The article examines the phenomenon of historical conscience and its characteristic features, it grounds its meaning as a harmonization determinant of the student youth' development in multicultural society. The author determines the main antagonisms, factors and sources of the historical conscience development as some specific product of human activity that directs people and society in time and space and gives them a chance to form an opinion as for their past and its relation to their present and future. The researcher analyzes the possible purposeful impact on this process, in particular, by means of science, education and upbringing.

Ключові слова:

історична свідомість, історична освіта, полікультурне суспільство, гармонізація

историческое сознание, историческое образование, поликультурное общество, гармонизация

historical conscience, historical education, multicultural society, harmonization.

Українське суспільство переживає один із найбільш відповідальних періодів своєї історії. У країні відбуваються політичні, економічні, соціальні й культурні зміни: процес становлення незалежної української держави, громадянського суспільства та нової духовної культури. Водночас усі ці позитивні зміни розгортаються на тлі загальної кризи, що спричиняє докорінні зміни в суспільній та індивідуальній свідомості, у світогляді людей, ускладнює процес адаптації особистості (особливо молоді) до сучасної об'єктивної реальності. Ситуація, що склалася, вимагає від кожної особистості усвідомлення ціннісного сенсу історичного процесу, характеру перетворень в українському соціумі. Але це неможливо збагнути без розуміння генетичного зв'язку історичного минулого з історичним сьогоденням і прогнозованим майбутнім.

У такі переломні часи, коли минуле перестає освітлювати майбутнє й людський розум блукає в темряві (А. де Токвіль) [1, с. 71], загострюється потреба в теоретичній рефлексії нової історичної темпоральності, причому з урахуванням її антропологічних вимірів, оскільки об'єктивно в такій ситуації у формуванні не лише образу, а й самої сфери майбутнього, кардинально зростає роль людини – прогностична, проєктивна, конститутивна. Для цього необхідно по-новому осмислити проблему сутності та специфіки історичної свідомості, зокрема її вплив на процес

гармонізації молоді в полікультурному суспільстві.

У різні часи історична свідомість та її вплив були предметом досліджень таких відомих філософів, культурологів, соціологів, як М. Блок, М. Вебер, Й. Гердер, Т. Карлайль, Р. Колінгвуд, К. Поппер, Л. Ранке, Б. Рассел, П. Сорокін, О. Шпенглер, К. Ясперс. Класики української історичної науки (М. Аркас, В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Донцов, В. Дорошенко, М. Драгоманов, В. Липинський, Н. Полонська-Василенко та ін.) розглядали історичну свідомість не лише як відображення історичного буття, а як більш-менш самостійний феномен, який, з одного боку, відтворює (презентує) історичну дійсність, а з іншого – є її спонукальним чинником, детермінантою. Серед сучасних українських дослідників, які тією чи іншою мірою торкалися зазначеної проблеми, слід назвати передусім таких учених, як В. Андрущенко, В. Бакіров, І. Бойченко, В. Вашкевич, А. Горак, Л. Губерський, В. Кремень, С. Кримський, М. Култаєва, В. Кульчицький, А. Лой, М. Михальченко, М. Мокляк, Л. Нагорна, І. Надольний, М. Попович, І. Степаненко, Т. Ящук та ін.

Незважаючи на досить значну кількість різнопланової літератури, проблему дослідження процесу впливу історичної свідомості на гармонізацію розвитку студентської молоді

в полікультурному суспільстві аж ніяк не можна вважати вичерпною.

Мета дослідження полягає в тому, щоб розкрити й схарактеризувати феномен історичної свідомості та обґрунтувати її значення як детермінанти гармонізації розвитку студентів у полікультурному суспільстві.

Уже саме словосполучення «історична свідомість» містить момент проблематизації, оскільки передбачає особливого роду розуміння й історичного, і свідомості, причому в їх взаємодоповнюваності. Так, видатний німецький філософ К. Ясперс уважав, що основними рисами цього унікального феномена в наш час є такі: критичне дослідження історії; усебічність і точність дослідницьких методів; осягнення нескінченного сплетіння каузальних факторів; розуміння історії як незавершеного процесу, що розвивається, складником якого є сьогодення; прагнення перегляду всіх цілісних картин історії, які зараз є в розпорядженні людства, для створення всеохопної історичної картини світу; подолання суто естетичного ставлення до історії; орієнтація на єдність людства, яка нині більш глибока й конкретна, ніж дотепер; розуміння нерозривності історії та сучасності [12, с. 271–276].

Зазвичай історичну свідомість розглядають як складник суспільної свідомості й наділяють їх спільними рисами. Водночас, частина дослідників обґрунтовано вважає, що історична свідомість має низку власних особливостей [5, с. 92–94.]. Предметом, на якому виникає історична свідомість, є історична реальність, історичний процес, явища, події, традиції. Історична свідомість є освоєнням цієї реальності, її усвідомленням. Отже, першим складником історичної свідомості є знання. Історична свідомість – це не що інше, як історична пам'ять. У процесі осмислення історичної реальності формується ставлення людини до неї, до минулого, до історії. Ставлення передбачає оцінку історії. Воно розглядається як елемент історичної свідомості та як підґрунтя для вироблення практичної мотивації діяльності людини в суспільстві, бачення нею свого майбутнього [6, с. 8]. Історична свідомість – це складне й багатогранне явище суспільного життя. Її не можна вивчати й розкривати її сутність в одному певному аспекті або плані, як не можна, скажімо, схарактеризувати простір, користуючись одним виміром. Тут важливим методологічним принципом повинна слугувати багатоплановість підходу до вивчення історичної свідомості, зумовлена різноманіттям зв'язків і відносин цього феномена з іншими формами суспільної свідомості, у чому, зокрема, проявляється його цілісність.

Зазначимо, що такі підходи до розуміння історичної свідомості не є антагоністичними, а швидше за все розкривають різні сторони цього складного феномена. У них радше йдеться про розуміння цього поняття у вузькому й широкому сенсах. У вузькому сенсі – це є власне історична свідомість як відображення минулого в суспільній свідомості, як соціальна пам'ять на різних рівнях і в різних формах (теоретична, буденна свідомість, суспільна психологія). Це не особлива форма суспільної свідомості, а тимчасовий зріз усіх форм суспільної свідомості, що існує поряд з іншими тимчасовими зрізами – презентистському й прогностичному. У широкому сенсі історичну свідомість правомірно розглядати як специфічну форму суспільної свідомості, що відтворює й реалізує зв'язок історичних епох, наступність в історичному процесі, що забезпечує естафету поколінь. Це відображення «історичності історичного процесу, єдності, мінливості й наступності в розвитку суспільства, втілення в ідеальній формі співвідношення минулого – теперішнього й майбутнього» [9, с. 23].

Історична свідомість як специфічний продукт людської діяльності визначає просторово-часову орієнтацію людини та суспільства, надаючи можливість сформувати погляд на своє минуле та його зв'язок із теперішнім і майбутнім. Вона є однією з детермінант, що забезпечує гармонізацію, інтеграцію та консолідацію різних поколінь на основі усвідомлення спільної історичної долі. На переконання відомого українського філософа В. Вашкевича, у духовному світі сучасної студентської молоді історична свідомість виявляється сукупністю ідей, поглядів, відчуттів, уявлень, прагнень, настроїв тощо, які дають змогу сприйняти й оцінити минуле в усьому його розмаїтті. Історична свідомість охоплює різні за значенням і важливістю події, вбираючи в себе не лише систематизовану інформацію (в основному, через систему освіти), а й невпорядковану (через засоби масової інформації, художню літературу), орієнтація на яку визначається особливими інтересами особистості [3, с. 71]. Провідну роль у функціонуванні історичної свідомості відіграють випадкова інформація, часто опосередкована культурою людей, що оточують особу, а також, певною мірою, традиції, звичаї народу, країни, держави.

Роль історичної свідомості як одного з регуляторів соціальної поведінки особливо зростає в переломні моменти суспільного розвитку. У такій ситуації постає соціальне завдання ціннісного присвоєння нових характеристик минулого, сьогодення й майбутнього як компонентів історичного часу.

«Формується, – за словами відомого українського філософа С. Кримського, – нове бачення глобальної історії» [7, с. 33]. Відповідно, розширюється діапазон освоєння минулого у формах соціокультурної рефлексії, прямого практичного використання історичних цінностей, розкриваються нетрадиційні ракурси висвітлення сенсу, форм, шляхів і результатів історичної діяльності. Це особливо виразно виявляється в процесах національних ренесансів, таких характерних для сучасного світу. Адже національне відродження вимагає ціннісного пробудження всього того, що зберігається в часі, є інваріантним у досвіді нації. На думку відомого політолога Р. Арона, основною проблемою є те, що «історична свідомість змінюється разом із народами й епохами, у ній домінує або ностальгія за минулим, або смисл збереження чи надія на майбутнє. Легко зрозумілі вагання: деякі народи чекають високого становища, інші про нього зберігають пам'ять, деякі вважають себе пов'язаними традиціями, які хочуть зберегти, інші з нетерпінням чекають нововведень, жадібні до волі й забуття» [2, с. 498].

Сучасна історія все тісніше пов'язує рух уперед із перетворенням сьогодення під кутом зору невикористаних можливостей минулого, тобто реалізує майбутнє не лише в запитах теперішнього, а й у складі минулого досвіду, що входить у сучасність. Таким чином, затребуване практикою минуле набуває переваги сьогодення й не відділяється відчутним інтервалом від майбутнього. Актуалізація історичної свідомості зумовлена різким прискоренням історичного розвитку, нестримним рухом історії. «Майбутнє настає дуже швидко, – писав із цього приводу С. Кримський. – Люди не встигають пристосуватися до динаміки змін, що викликає <...> специфічний футурошок. Посилюється соціальна колізія між засудженням минулого й неприйняттям майбутнього» [7, с. 32]. Іншими словами, швидкість змін у всіх сферах суспільного життя породжує небезпеку поховати назавжди в історичному минулому найважливішу частину того, чим ми є, того, що нас сформувало. У перехідний період історична свідомість покликана дати аналіз історичного досвіду, врахувати помилки минулого, переглянути сталі концепції.

У сучасному українському суспільстві інтерпретація історії настільки суперечлива, що в суспільній свідомості наявний парадоксальний плюралізм в оцінці значущих подій в історії України. Причина цього криється насамперед у тому, що владні структури – від радянських і до останнього часу – захочували до переписування, а в певних моментах і до свідомого викривлення та перекручування історичних фактів.

Цей стан ускладнюється впливом різних політичних партій і рухів, зовнішньою агресією та сепаратизмом, що прагнуть використати історичну свідомість для легітимізації свого існування в часі та просторі. Ідеологічна діяльність не лише наповнює суспільний розвиток багатьма нюансами й відтінками людської боротьби, збагачує історичний процес живим пульсуванням людської думки, а й суттєво впливає на саму історію суспільства. Зразки минулого формують ціннісні настанови сьогодення, тому сфера історичної свідомості завжди виступає ареною боротьби за розум людей. Саме тому в наші дні заяви про необхідність «деідеологізації» історичного пізнання, на нашу думку, є неспроможними. Політичні, ідеологічні маніпуляції щодо історичної свідомості – явище об'єктивно неминуче. Вони мають багатоваріантний характер. Ми сьогодні відійшли від традиційних, відпрацьованих десятиліттями засобів і методів формування історичної свідомості, використання її в ідейно-виховній роботі серед молоді. Наше нове ставлення до історичного знання поки що виражається лише у формі лаконічної вимоги «правди історичного факту».

Як слушно зауважує В. Вашкевич, наукову проблематику практично витіснила політична маніпуляція історією, яка вкрай негативно позначається на свідомості й почуттях молоді незалежно від того, з якого боку вона здійснюється [4, с. 19]. Будь-яка подія або історичний факт можуть стати об'єктом маніпулювання історичною свідомістю людини взагалі й молоді зокрема. Це залежить від ситуації, що склалася на цей момент у певному місці. Історична наука має декілька так званих «наскрізних тем», які постійно спричиняють гарячі дебати і є конфліктогенними для будь-яких сторін, що взаємодіють. Наприклад, у відносинах між Росією та Україною це: Переяславська Рада, що відбулася під керівництвом Богдана Хмельницького, голодомор на Україні 30-х років минулого століття, приниження гідності й фізичне знищення українських інтелектуалів за часів радянської влади та багато інших складних ситуацій. Сьогодні до цього списку додаються анексія Криму та збройна підтримка сепаратизму й тероризму на Сході України. Нині політична боротьба в українському суспільстві виводить на перший план маніпуляцію історичною свідомістю молоді, що є досить небезпечним явищем, оскільки ніхто не несе відповідальності за зловживання історичними знаннями на догоду політичним силам або олігархічним групам.

Мета «маніпулятора» – дати молоді такі історичні знання, які б замінили істинний контекст історії і тим самим змінили образ цього

контексту в її сприйнятті. Маніпулятор нав'язує такі зв'язки свого тексту або вчинку з реальністю, таке їх тлумачення, щоб наше уявлення про дійсність було виправлено в бажаному для маніпулятора напрямі. А це означає, що така заміна коригує нашу поведінку. При цьому ми будемо цілком упевнені, що чинимо відповідно до наших власних бажань і намірів. Використання історичних знань у процесі маніпулювання свідомістю молоді детермінується загальним механізмом здійснення маніпулятивного впливу за принципами конструювання інформаційного потоку. Саме історичний тип знань супроводжується, як правило, інтерпретацією, поясненнями, уточненням контексту та загальної картини подій, що веде до відтворення неясних або спеціально прихованих зв'язків. З'являється ціла низка можливостей прикрасити, сховати, виставити, приглушити, підняти, актуалізувати історичний факт та його наслідки для сьогодення [4, с. 20–21]. Таким чином, в умовах кризи історична свідомість багатьох українців виявилася деформованою, суперечливою, що є особливо небезпечним, коли йдеться про молодь.

На думку К. Маннгайма, молодь стикається з хаосом антагоністичних оцінок, що є справедливим і стосовно історичної свідомості, детермінованої вже згаданими загальновідомими деформаціями практик історичної освіти й історичного виховання, політичною кон'юнктурою в інтерпретації та оцінках подій історичного минулого [10, с. 447]. Усе це визначає місце молоді й ту роль, яку вона відіграє в суспільстві залежно від культури історичної самосвідомості, що сформована у процесі виховання та освіти. Недосвідченість молоді, як і покладання провини за кризу сучасного суспільства на представників старшого покоління, за їх помилки й навіть злочини, є основними причинами історичного сум'яття молоді та амбівалентності її історичних уявлень. Разом із тим, саме молодь є рушійною силою будь-яких змін у суспільстві, адже вона за своєю природою є «як чиста потенція, що готова до будь-якого починання» [10, с. 448]. Саме тому історична свідомість як сфера, де закладені цінності, ідеали, традиції та ціннісні орієнтири, є детермінантою гармонізації молоді в суспільстві, особливо в полікультурному, що дає змогу перебороти юнацький анархізм і включитися в повноцінне суспільне життя, сформувати свої соціальні й життєві очікування.

За таких обставин особистість має навчитися захищати свою свідомість від зазіхань ззовні, щоб не ухвалювати неефективних рішень за власним бажанням на користь того, хто шляхом маніпуляцій іде до влади. Усі заходи, спрямовані

на вдосконалення історичної освіти молоді, мають піднести її на якісно новий рівень. Завдання історичної науки й освіти полягає в тому, щоб захистити молодь від маніпулятивних впливів, донести до неї істинне знання й значення історичних фактів, сформувати свідомість, що корелює з дійсністю, а не суперечить їй. «Виконання цього завдання, що є без перебільшення доленосним для суспільства, потребує ефективної роботи всіх складників системи залучення молодого покоління до розбудови нового життя. Особлива роль у цій системі належить вищим навчальним закладам. Від того, наскільки результативними будуть зусилля, спрямовані на формування історичної свідомості студентської молоді, значною мірою залежить успіх у всіх сферах суспільного життя, а в кінцевому підсумку й доля держави» [3, с. 251].

Значно зростає роль історичної свідомості як фактора міжкультурної взаємодії в умовах полікультурного суспільства, коли за основу беруться різні історичні уявлення, знання, соціальний досвід і цінності представників різних культур. Особливого значення в цьому зв'язку набувають міжнародні, загальнодержавні зустрічі молоді, обговорення тих чи інших історичних подій, особистостей, героїв, мотивів їхніх вчинків тощо. Важливим засобом моделювання історичної свідомості студентської молоді в полікультурному суспільстві є трансляція за допомогою пропаганди в ЗМІ та масовій культурі уявлень про спільне минуле, побудова символічної низки найбільш значущих історичних подій, створення спільного «пантеону» героїв, створення та підтримка «місць пам'яті», удосконалення освітніх технологій [11]. Аналіз функціонування «великих» історичних наративів, що виступають основою ідентичності в національних державах, і досі залишається важливим напрямом досліджень сучасних суспільств. Особливої актуальності ця тема набула в перспективі розпаду колоніальної системи у II половині XX століття, а також національно-державного будівництва в Східній Європі після 1991 року. Новітня практика конструювання національних наративів широко обговорюється в контексті проблем російсько-українських і польсько-українських відносин. При цьому велика увага в підручниках з історії та освітніх програмах приділяється формуванню «образу іншого» [10].

Викладений вище матеріал дав змогу нам дійти таких висновків. У переломні періоди в історії людства значно зростає інтерес до історії, неймовірно підвищується й роль історичної свідомості як одного з регуляторів соціальної поведінки. Це, зокрема, зумовлено як особливостями розвитку людського суспільства

на сучасному етапі історії, так і особливостями перебігу процесів, що відбуваються в умовах соціальної, політичної, економічної та духовної нестабільності перехідного періоду українського суспільства. Під впливом об'єктивних і суб'єктивних процесів історична свідомість трансформується, ламається. У такій історичній свідомості переважають критичні елементи, ригоризм і популізм, домінують пристрасті й афекти. Вона все більше піддається трансформаціям і маніпуляціям. Разом із тим, у перехідні періоди історії теза про відповідність характеру історичної свідомості характерові суспільства не втрачає свого значення. У періоди кризи суспільного розвитку в масових настроях особливої ваги набуває пошук історичних смислів. Українське суспільство, яке переживає хворобливі й неоднозначні процеси соціальних трансформацій, опинилося на роздоріжжі соціального розвитку.

Оцінюючи значення історичної свідомості як детермінанти гармонізації розвитку молоді, підкреслимо, що вона визначається тим, як молодь розуміє перспективи українського суспільства й на яких засадах будує майбутнє. Історія є «приводом» для переоцінки молоддю життєвих оцінок і смислів із погляду сьогодення.

В умовах глобалізації світу відчуття нероздільності історичних факторів і факторів повсякденності історична свідомість має виступати для молодих людей інструментом підвищення гордості тим, що Україна внесла у світову цивілізацію, і розуміння, що майбутнє молоді пов'язано з тим, наскільки історія впливає на соціальне самопочуття суспільства й життя окремої людини.

Перспективи подальших досліджень впливу історичної свідомості на гармонізацію розвитку молоді вбачаємо у вивченні впливу фактора інституціоналізації історичного знання через встановлення суспільного консенсусу щодо української історії та наслідків, результатів включення молоді в дискусію з історичної проблематики як форми її громадянської активності. Перспективними також є дослідження впливу глобалізації та самовизначення української молоді на її історичну свідомість: з одного боку, процеси глобалізації орієнтують молодь на прийняття єдиних поведінкових і культурних стандартів, знижуючи роль історичного чинника, а з іншого – історична свідомість є важливою для особистісно-культурного та національно-громадянського самовизначення молоді людини.

Список використаних джерел

1. Арентд Х. О революции / Х. Арентд ; пер. з англ. — М. : Еврора, 2011. — 464 с.
2. Арон Р. Избранное : Введение в философию истории / Р. Арон ; отв. ред., пер. с фр. и сост. И. Гобозов. — М. : PerSe, 2000. — 544 с.
3. Вашкевич В. М. Історична свідомість студентської молоді : ціннісно-світоглядні орієнтири : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Вашкевич. — К. : Світогляд, 2010. — 274 с.
4. Вашкевич В. М. Формування та розвиток історичної свідомості студентської молоді в Україні в період суспільних трансформацій (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.03 / Віктор Миколайович Вашкевич ; Ін-т вищ. освіти АПН України. — К. : б. в., 2007. — 35 с.
5. Воловик В. І. Філософія історії : курс лекцій / В. І. Воловик. — Запорозжє : Запорозжє, 1995. — 152 с.
6. Кравченко Д. Г. Історична свідомість української молоді : проблеми формування в трансформаційному суспільстві (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / Дмитро Григорович Кравченко ; Ін-т вищ. освіти АПН України. — К. : б. в., 2004. — 19 с.
7. Крымский С. Б. Метаисторические ракурсы философии истории / С. Б. Крымский // Вопросы философии. — 2001. — № 6. — С. 32—41.
8. Культура історичної пам'яті : європейський та український досвід / Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін. ; за заг. ред. Ю. Шаповала. — К. : ІПЕНД, 2013. — 600 с.

References

1. Arendt, H. (2011). *On Revolution*. Trans. from English. Moscow : Yevropa [in Russian].
2. Aron, R. (2000). *Selected works : Introduction into the philosophy of history*. Executive editor, trans. from French and comp. by I. Gobozov. Moscow : PerSe [in Russian].
3. Vashkevych, V. M. (2010). *Historical conscience of student youth : value and worldview guidelines : textbook for students of higher education institutions*. Kyiv : Svitogliad [in Ukrainian].
4. Vashkevych, V. M. (2007). *Formation and development of student youth's historical conscience in Ukraine in the period of social transformations (social and philosophical analysis)* : Author's abstract. Institute of Higher Education APS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
5. Volovik, V. I. (1995). *Philosophy of history : course of lectures*. Zaporozhie : Zaporozhie [in Russian].
6. Kravchenko, D. G. (2004). *Historical conscience of Ukrainian youth : problems of formation in transformational society (social and philosophical analysis)* : Author's abstract. Institute of Higher Education APS of Ukraine. Kyiv [in Ukrainian].
7. Krymskii, S. B. (2001). *Metahistorical perspectives for philosophy of history*. *Voprosy filosofii*, 6, 32—41 [in Russian].
8. Shapoval, Yu., Nahorna, L., Boiko, O. (2013). *Culture of historical memory : European and Ukrainian experience*. Kyiv : IPIEND [in Ukrainian].
9. Leopa, A. V. (2011). *Historical conscience under conditions of social crisis*. Krasnoiarisk : SFU [in Russian].

9. Леопа А. В. Историческое сознание в условиях социокультурного кризиса : монографія / А. В. Леопа. — Красноярск : СФУ, 2011. — 180 с.
10. Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм ; пер. с нем. М. И. Левина, С. В. Карпушина, А. И. Миллер, Т. И. Студеникина. — М. : Юрист, 1994. — 693 с.
11. Образ іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 15–16 грудня 2005 р.) / Упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. — К. : б. в., 2008. — 264 с.
12. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; пер. М. И. Левина ; сост. М. И. Левина, П. П. Гайденко ; 2-е изд. — М. : Республика, 1994. — 527 с.
10. Mannheim, K. (1994). *Diagnosis of Our Time. Trans. from German by M. I. Levin, S. V. Karpushin, A. I. Miller, T. I. Studenikina.* Moscow : Yurist [in Russian].
11. Kasianov, H. V. (Ed.) (2008). *The image of the Other in neighboring histories : myths, stereotypes, scientific interpretations : proceedings of International scientific conference (Kyiv, 15–16 December 2005).* Kyiv [in Ukrainian].
12. Jaspers, K. (1994). *The Origin and Goal of History.* Trans. by M. I. Levin ; 2-nd ed. Moscow : Respublika [in Russian].

Відомості про автора:

Землянський Анатолій Миколайович
orientman@rambler.ru
Мелітопольський державний педагогічний
університет
імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь, Запорізька обл.,
72312, Україна.
doi:10.7905/vers.v0i4.1018

*Надійшла до редакції: 26.01.2015 р.
Прийнята до друку: 12.02.2015 р.*

Information about the author:

Zemlians'kyi Anatolii Mykolaiovych
orientman@rambler.ru
Melitopol Bohdan Khmelnytsky State Pedagogical
University
20 Lenin St., Melitopol, Zaporizhia region,
72312, Ukraine.
doi:10.7905/vers.v0i4.1018

*Received at the editorial office: 26.01.2015.
Accepted for publishing: 12.02.2015.*